

ואין לדברים סוף*

בתחילת שנות האלפיים חייתי שנתיים בברלין. הגרמנית שבפי הייתה אז טובה דייה לקשור שיחה ולדבר על לא מעט דברים, אך בשגיאות לא מעטות ובמבטא די כבד. אהבתי את השפה המגומגמת הזאת, שלא מנסה למחוק את היסטוריית ההגירה שלה מעצמה, ואהבתי להסתובב בשכונת המהגרים שבה גרתי, לשמוע סביבי את אינספור המבטאים ואת הדרכים השונות שבה דיברו את השפה. חשבתי אז על האפשרות לכתוב ספרות בשפה כזו, ובשלב כלשהו גם התחלתי לנסות. נטרלתי במחשב הנייד שלי את פונקציית בדיקת האיות של ה-word והתחלתי לכתוב. כעבור שנים לא מעטות, ב-2016, כשחייתי בתל אביב, יצא לאור בגרמניה הרומן *Broken German*.

הרומן זכה להצלחה. הסתובבתי אתו וקראתי קטעים מתוכו בעשרות פסטיבלים לספרות, בתי סופרים וחנויות ספרים ברחבי גרמניה, אוסטריה ושווייץ. אחת השאלות ששבה וחזרה באותם אירועים הייתה: "אם אתה כותב עברית, למה לנסות לכתוב בשפה שבה אינך שולט?" תמיד עניתי אז משהו על שפה ושלטון, על הקשר שאני מבקש לפרום בין ה-Author ל-Authority. אמרתי גם שהשפה שבה אני בוחר לכתוב מכתיבה את הבדיון. חוויות החיים שלי בעברית שונות מחוויותיי בגרמנית, עולם האסוציאציות שלי בעברית שונה מאשר בגרמנית, הארכיב התרבותי והלשוני שונה. לכן, כתיבה בעברית תברא סיפורים אחרים מאשר כתיבה בגרמנית. כך הסברתי לעצמי ולמי ששאל, וזהו הטעם.

אלא שמתישוהו התחלתי לפקפק בסיפור הזה שסיפרתי. האם באמת מכתיבה השפה את הבדיון? ובאילו אופנים? ומה ההבדל והדמיון שבין הבדיונות? השאלות הללו עומדות בבסיס רומן נוסף שכתבתי. הוא יצא לאור בגרמנית ב-2021. ברומן זה בחרתי גרעין של רעיון, גרעין של תחושה, גרעין טקסטואלי, ואת הגרעין הזה ביקשתי לפתח פעמיים: פעם אחת בגרמנית שלי, שעודנה שבורה, שממנה עיצבתי לעצמי סגנון ספרותי, ופעם שנייה בעברית. את החלק העברי של הטקסט הפקדתי בידי אמנית התרגום אנה בירקנהואר, שתתרגמו לגרמנית. כך נוצר הרומן ששמו *Eine runde Sache*, רומן שזיכה אותי באחד הפרסים הספרותיים היוקרתיים בגרמניה.

* קטע מהרומן זוכה פרס יריד הספרים של לייפציג 2022, בפרסום ראשון בישראל.

הרומן עשוי שני חלקים שונים זה מזה, ושניהם מתפצלים מאותו הגרעין האחד שממנו בחרתי לצאת. הגרעין הן שורות אחדות מתוך שיר של אבות ישורון. הוא לא ראה אור בעברית, אבל אם יתפרסם גם בעברית, תהיה כותרתו לקוחה מתוך השורות של אבות ישורון: "ואין לדברים סוף". לחלק הכתוב גרמנית של הרומן אין עדיין תרגום לעברית. אני מביא כאן שני פרקים ראשונים מתוך החלק של הרומן הכתוב בעברית.

ת"ג

* *

עֶצֶם הָעֲזִיבָה הִיא נִקְדָּה.
אֶת הָעֲזִיבָה אֵין לְהָשִׁיב.
אַחֲרֵי הָעֲזִיבָה תִּמְיֵד בָּא לָמָּה
עֲזַבְתָּנִי. וְאֵין לְדַבְּרִים סֵף.
אבות ישורון

ראדן סאלח שריף בסתמאן הגיע להולנד בספינת מפרשים. הסיפון התחתון של אוניית הסוחר שבה הפליג היה עמוס תיבות עץ מלאות תבלינים. תאי המגורים היו בסיפון התיכון. זה היה כמו לגור מעל שוק, כל בליל הריחות הזה. רק לקראת סוף המסע הימי התרגל ראדן סאלח סוף סוף לריח, ואז הגיע הקור. הוא התיישב על הדרגש ששימש לו מיטה, התעטף במעיל פרוות הדול הסומטרי, משך מתחתיו את התיק ועלה אל הסיפון העליון להביט באנטוורפן קרבה.

אנטוורפן. קשה להתרגל למחשבה שאז אנטוורפן הייתה הולנד. זה לא מה שלמדתי בשיעורי גיאוגרפיה.

מאה שלוששים ושמונה ימים קודם לכן הרימו המלחים ההולנדים עוגן ופרשו מפרשים. אנרגיית הרוח הומרה לתנועה. ראדן סאלח עמד על הסיפון העליון והביט באי שעליו נולד הולך ומתרחק. אז הסתובב, הפנה את גבו לג'אווה ואת פניו לים הפתוח. הולנד נשבה שם. הוא הביט אל הים וניסה לדמיין איך תיראה הספינה שעל סיפונה הוא עומד לאדם שיביט בה מהצד, מהזווית שממנה ציירו האמנים ההולנדים את ציורי המופת של אוניות המפרשים והים. הוא היה רק בן שמונה עשרה וכבר היה צייר מיומן. מציורי השמן של הנוף הימי, אותו מפגש אלכימי מופלא בין שמן למים, הוא משך את ידו בינתיים. אבל שם ואז, על הסיפון העליון של הריימונד, ביקש ראדן סאלח לעצמו, בלי שידע, את אֵם כל המפלות הגדולות, את אֵם כל הטרגדיות רבות ההדר שאחריתן היא קינה. הוא ביקש להביט בעצמו מפרספקטיבה שלא הייתה לו. הוא ביקש לצייר את ספינתו מתרחקת מהאי שבו נולד בעוד הוא עומד על סיפונה.

הוא הביט בג'אווה עוד פעם אחת ואז עזב את הסיפון העליון וירד אל חדרו. הריח סחרר אותו. הוא היה נער עדין, ומבטנה הבולעת-כול של ספינת הסוחר ההולנדית נדפו

ועלו ריחות הקינמון והפלפל השחור, הציפורן והונויל ואגוז המוסקט, נמהלים בריח האצות והים, בזיעת מלחים צפון-אירופיים ובאקלים טרופי כבד, חם ולח. הוא נכנס אל התא שיהיה ביתו הצף בחודשים הקרובים. מלבד מיטתו היו בחדר שלושה דרגשים ריקים. בתא לידו ילון מלווהו, ז'אן באטיסט דה לינגה. אף אחד, זה היה מובן מאליו, לא שקל לשכן את מזכיר מחלקת הכספים של המעצמה הקולוניאלית באותו התא עם בחור צנום וכהה-עור יליד האי ג'אוה. פרט לשישים אנשי צוות הולנדים, לראדן סאלח ולמר דה לינגה, היו על הספינה עוד ארבעה פקידים קולוניאליים מסוג כזה או אחר. סאלח היה יליד ג'אוה היחיד בספינה. הוא הוציא מהתיק שלצד המיטה את עפרונו ואת בלוק הציור החדש. סורה אדימנגלה נתן לו אותה כמתנה לדרכו הארוכה, מזכרת לבנה וריקה שיהיה עליו למלא דף אחרי דף בזיכרונות מפחם.

סורה אדימנגלה היה הבופאטי של העיר סמראנג. לפני שכבשו ההולנדים את האיים שהיום הם אינדונזיה היה הבופאטי מעין שליט מקומי, אבל מאז הכיבוש ההולנדי הפך הבופאטי להיות מין פקיד, מושל-בובה מטעם הכוחות הקולוניאליים. סמראנג הייתה אז ועודנה היום עיר המחוז של מרכז האי ג'אוה. איזה אי ענקי! הרבה יותר מסלע המציץ מעל פני הים. חלק משרשרת איים רבת הוד. כאילו ביקש האל הרחום לרצף את הים בחופי מבטחים. ובעיר סמראנג נולדו לסורה אדימנגלה שני בנים, וכשאלה גדלו שלח אותם הבופאטי אל תת-היבשת ההודית, ללמוד במכללה האנגלית בכלכותה. זו הייתה דרכו של אדימנגלה לקשור את משפחתו בקשרי ידידות ומסחר עם שליחי האימפריה הבריטית. אדימנגלה היה דודו של סאלח, וכשנפטר אביו של סאלח הציע אדימנגלה לאמו של הילד, מאס אדג'נג זריפ חוסיין, להיות לו אב מאמץ. הוא ייעד לסאלח תפקיד: להיות לו שלוחה שתסייע לו ביצירת קשרים עם שליטי האימפריה של הולנד, כהשלמה מאומצת לשני ילדיו הראשונים.

הכוחות ההולנדים מעבר לים נזקקו לא רק לאנשי ממשל וצבא, ולמומחים לחקלאות ולמסחר, אלא גם למומחים לשרטוט ולאמנות הציור. מישוה הרי היה צריך למפות את שטחי הנטיעות שבאי ולשרטט את החפירות של המכרות החדשים. מישוה היה צריך לשרטט את תוכניות הבנייה של בתי האריזה, של הרחבת הנמל, של בנייני הממשל ובסיסי הצבא. אבל לא רק זה. תבלינים אפשר להעביר מדרום-מזרח אסיה עד לאנטוורפן או לרוטרדם ומשם להפיצם ולשווקם באירופה. אבל איך יעבירו יער או הר? איך יעבירו מישור אינסופי, שבמרכזו דקל קוקוס בודד ונישא? איך יעבירו מג'אוה להולנד כפר דייגים בשקיעה, או קבוצת נשים קוטפות תה על גבעה ירוקה?

יאנס ביק ואנטואן פאיין הגיעו לג'אוה כחלק ממשלחת קולוניאלית גדולה. יאנס ביק היה שרטט, אנטואן פאיין היה צייר. תפקידם של שרטטי המשלחת היה למפות שטחי חקלאות וכרייה, ואילו תפקידם של הציירים היה ליצור העתקים מדויקים ונאמנים של תצורות הנוף בקולוניה, של הצמחייה ושל התושבים המקומיים, ולשלחם לארץ-האם – הוכחה נושמת, בצבעים חיים, למה שעכשיו שייך להם. את שיעורי הרישום הראשונים שלו למד סאלח הילד אצל יאנס ביק. הוא היה אז בן שמונה, כשרונו היה יוצא דופן. הציורים הקטנים שצייר עברו מיד ליד בין בעלי המלאכה במגורי המשלחת

הקולוניאלית. זמן קצר אחרי שהתחיל ללמוד אצל ביק עבר ללמוד אצל הצייר הבכיר, אנטואן פאיין.

הם דיברו ביניהם הולנדית, שפה שסאלח למד מינקות. הוא דיבר הולנדית במבטא שבו דיברו אותה תושבי האי ג'אוה, מדגיש וכמו מסמך את הל'. את התנועות, שהן קצרות-רוח כל כך בהולנדית של מדינת-האם האירופית, היה מאריך ומותח, כמו שר אותן. את הח' שאל סאלח אל ההולנדית מהערבית, שפה שלמד בשיעורי הקוראן וששמע כשהלך עם אביו למסגד או כשזימנו המואזינים של סמראנג את הקהל לתפילות – גברים חדורי שירה שנהגו לעמוד על הצריחים הגבוהים, פניהם מופנות אל פנים האי והלאה אל מעבר לים, אל המקום שבו שכנה, על פי השמועה והמסורת והספרות והמדע, העיר הקדושה מכה, מקום הולדתו של מחמד, רסול אללה.

"סאלח, אתה מכיר את הסיפור על ההולנדי המעופף?"
 "לא, מר פאיין."

"שמעתי אותו באחד הלילות על הספינה שבה הפלגתי כשבאתי לכאן. מלח אחד שהתיידדתי אתו סיפר לי. רוצה לשמוע?"
 "בבקשה, מר פאיין."

"ההולנדי המעופף" היא ספינה, דומה לספינות המפרשים הגדולות שאתה מכיר מהאי. לילה אחד, ליד כף התקווה הטובה, אותה ספינה במצוקה ל'הולנדי המעופף'. היה לילה חשוך, הייתה סופה מסוכנת, 'ההולנדי המעופף' הייתה עמוסה בכסף וזוהב. קברניט הספינה לא ענה לאיתות המצוקה ולכן הוא קולל בקללה איומה, הוא וכל מי שהיה על סיפונה. הספינה תפליג בלי שתגיע אי פעם ליעד, בלי שתמצא מנוחה. רק אחת בכמה שנים היא עוגנת, כדי להזכיר לספנים האובדים את מה שאף פעם לא יהיה שלהם: ריח תבשיל, בית, אישה וילדים, אדמה יציבה מתחת לכפות הרגליים. ואז הם נאספים שוב אל הספינה, בכוח הקללה, וממשיכים בנדודיהם. ככה עד סוף הימים ועד קצה הזמנים."

"מה, זה סיפור אמתי?"
 פאיין רק חיך. "בלילות סערה, סאלח, אפשר לראות אותה אבודה לעד על פני הגלים. כשתבוא לטורנאי לבקר אותי, ילד, צייר אותה בשבילי אם תראה אותה שטה בים. אני רוצה שתצייר לי תמונה שלה, טוב?"

וסאלח אמר כן והבטיח, אבל בינו לבין עצמו הוא פחד. אם באמת יפליג מעבר לים, איך ידע שלא עלה בטעות על הספינה המקוללת ושוב לא יוכל לרדת מסיפונה הארור לעולם? סאלח אהב את פאיין. הוא אהב את שעות הציור הארוכות יחד, את הסיפורים המוזרים והרחוקים שסיפר לו פאיין. הוא אהב לצייר בסגנון שהורה לו מורהו, זה הסגנון שהביאו אתם הציירים הקולוניאליים למושבות הרחוקות, הסגנון שביקש להפוך את המביט בתמונה לעד ראייה, לנוכח במקום שבו לא היה. קשר עמוק נקשר בין הילד לבין הצייר. וגם אחרי שפאיין עזב המשיך סלאח לצייר לפי התורה שהביא מעבר לים, והתגעגע.

אנטואן פאיין הפליג לאנטוורפן ומשם המשיך הביתה, לטורנאי. סאלח נשאר. הוא המשיך לשכלל את האמנות שלמד. הוא היה צייר מחונן. כל מבקר אירופי בעל מעמד או דרגה שהגיע לג'אוה רצה לפגוש את הנער. התוכנית של הבופאטי אדימנגלה עלתה יפה. כך פגש סאלח את ז'אן באטיסט דה לינגה. הפקיד הבכיר נקרא לשוב הביתה להולנד

כדי לדון במצב הכספים בקולוניה. אחד מידידיו, פקיד ממשל מארץ-האם, שאל אותו אם יסכים באותה הזדמנות להיות לסאלח מלווה במסע הימי הארוך מבטאווייה.

וכך, בבוקרו של יום חם ולח של חודש ספטמבר 1829 נפגשו סאלח הנער וז'אן באטיסט דה לינגה בבית תה קטן באחד הרחובות המקיפים את הנמל. יומיים לפני כן אסף סאלח מבית הדואר המרכזי של בטאווייה חבילה ששלח לו אביו המאמץ במרכבת הדואר מסמראנג. בחבילה היו שלוש מתנות: עפרון הפחם ובלוק הציור מאדימנגלה, שלושה כתיב־יד יקרי ערך כתובים ג'וואנית עתיקה ששלחה לסאלח אמו מאס אדג'נג, ומעיל פרוות הדול הסומטרי שהכין עבורו ז'אן בזה לפני אי-אלו שנים. שלוש מתנות ומסע. כמו באגדה תמימה, מאוירת, או כמו ראשיתו של מיתוס אלים ועֶשֶׂן ונורא.

דה לינגה וסאלח שתו תה וניגשו לספינה הגדולה. בצהריים סיימו ספלי הג'וואנים להעמיסה בארגזים מלאים בתוצרת האי ולאחר מכאן יצאה הספינה לדרכה. בלחות הכבדה נטפו המלחים ההולנדים זיעה. הם התירו את מפרשי הספינה והרימו עוגן סוף-סוף. אנרגיית הרוח הומרה לתנועה. הזיעה על גופם יבשה. על סיפונה העליון של הריימונד הביט סאלח אל מרחבי הים הנפתח. הולנד נשבה שם. הוא נשם נשימה עמוקה ואז ירד לסיפון התיכון. ריח התבלינים הכה בנחיריו. בתא לידו סידר ז'אן באטיסט דה לינגה את חפציו. סאלח נכנס אל תאו וחיפש את בלוק הציור מאדימנגלה ואת עפרון הפחם. הוא ביקש, בלי שידע, את אם כל הטרגדיות, את ראשית כל חיפושי האמת ונתיבי המפלה. הוא ביקש לראות את עצמו מנקודת עיוורונו. הוא רצה לעלות לסיפון העליון, לצייר את הספינה שעליה עמד בעודה מתרחקת ממולדתו ובעודו עומד על סיפונה.

סאלח היה נער יפה. הוא עורר בגברים איזה חוש אבהי. סורה אדימנגלה היה רק הראשון שאימץ אותו לבן. גם אנטואן פאיין היה לו מעין אב מאמץ, וגם ז'אן בזה, אב קשה וחורג. ז'אן בזה היה קצין מעוטר שמילא אחרי שחרורו מהצבא ההולנדי תפקידי ממשל קולוניאליים בג'אווה. בקולוניה הוא גם הכיר את אשתו וילהלמינה, ילידת הקולוניה. גם חמשת ילדיהם הראשונים נולדו שם. כשביקש להמשיך להתקדם בתפקידי הממשל העביר ז'אן בזה את משפחתו להולנד ואז, לפני שחזר גם הוא לארץ-האם, נסע לביקור בסמראנג. בזה רצה להעריך בעצמו את מצב העניינים במרכז ג'אווה. התקדמות הנסיעות בשדות הפלפל השחור והתה העסיקה אותו, אבל בעיקר הוא רצה לאמוד את מצב הרוח באי, להרגיש את הדופק הפוליטי. שמועות הסתובבו בין אנשי הקצונה של הצבא הקולוניאלי: הילידים מיואשים, קרובים לנקודת רתיחה. האליטות מתקוממות על פיחות מעמדן, לאיכרים יש פחות ופחות מה להפסיד. בזה עצר לביקור אצל הבופאטי אדימנגלה כדי לנסות להבין לאן נושבת הרוח.

הייתה שעת אחר צהריים, לקראת סוף העונה הגשומה. בזה צלצל בפעמון דלת ביתו של אדימנגלה, משרתת צעירה פתחה לו. היא לקחה את מעילו הרטוב והניחה לידו נעלי בד רכות. בזה חלץ את מגפיו הבוציים ונעל את נעלי הבד. אדימנגלה בא לקראתו, פניו מאירות. הוא לחץ את ידו של איש הממשל ההולנדי והכניס אותו אל חדר האורחים. הם התיישבו, ומשרתת אחרת הגישה להם תה ולצדו לביבות וינגקו חמות. ריחו המתוק של הקוקוס התערבב בריחו המריר של התה הירוק. אדימנגלה ובוה שתו את התה ואכלו

מהווינגקו ודיברו על המצב בסמראנג. כל אחד מהם שקל מה לומר לרעהו ומה להסתיר, וניסה בחושיו להבין מה מסתיר בן-שיחו. בזה הרגיש כמו במשחק הפוקר, אלא שהסימנים על הקלפים היו כתובים בשפה זרה או בכתב סתרים חמקמק. אדימנגלה הרגיש כמו במשחק גונגקלאק, אלא שמספר החורים על לוח העץ לא היה ידוע והיה בתזוזה מתמדת. השיחה הייתה מתישה. כל אחד משני הגברים ניסה להסוות את המתח במחוות של נינוחות וקרבה. כשנגמרה ההתגוששות המנומסת שאל אדימנגלה את בוה אם ירצה לפגוש את ילדו המאומץ, בן-אחיו שנפטר. הילד רק בן עשר, סורה אמר, הוא מתקדם בלימודי הציור באופן מרשים כל כך. הוא נמצא באטליה עכשיו עם המורה שלו. אתה מכיר בוודאי את אנטואן פאיין. בוה הנהן. גם את סאלח הוא כבר פגש באחד מביקוריו הקודמים אצל הבופאטי, לפני שהתחיל בלימודי הציור. שמעו של ילד הפלא מסמראנג, בן האיים שמצייר כמו סטודנט לאמנות מאמסטרדם או מהאג, הגיע לאוזניו. כן, הוא אמר. הוא ישמח לפגוש אותם.

אדימנגלה הוליך את בוה אל החדר. הם נעמדו לפני הדלת הפתוחה והביטו בשקט בפאיין ובסאלח עובדים. מתחת לחלון הגדול, הסגור, עמד כן עשוי אבן גיר לבנה. על הכן היה דגם של ספינת סחר הולנדית. סאלח ישב אל שולחן, גבו אל אדימנגלה ובוה, ורשם בפחם את ספינת המפרשים שמולו. בפאת השולחן שליד ישב אנטואן פאיין, גיליון נייר מולו, וצייר את תלמידו מצייר. הם היו שקועים בעצמם ובמלאכתם. אז נכנס אדימנגלה לחדר ובוה אחריו. פאיין הפסיק לצייר והרים את ראשו. סאלח הניח את עפרון הפחם על השולחן והסתובב לראות מי נכנס. הם היו רגילים לביקורים של אירופים רבי השפעה, אבל ז'אן בוה היה אישיות רמת מעלה במיוחד. הם קמו ונעמדו. הם ניקו ידיהם מאבק הפחם. בוה ופאיין החליפו מילות נימוסין, ובוה שאל אם יוכל לראות את התמונה שעליה סאלח עבד. הארבעה הצטופפו מסביב לשולחן והביטו ברישום אוניית הסוחר של הצי ההולנדי. הספינה על גלי הים השחורים נראתה כאילו היא בתנועה, מרחפת על סף הדף לכיוון החלל שבין גיליון הנייר לעיניהם. בוה שאל אם יוכל לראות עוד ציורים. פאיין הוציא ממגירת השולחן דפי נייר ועליהם רישומי פחם וציורים בצבעי מים. הם עמדו והביטו. תמונות של ספינות צי וסוחר, ציור של גבעה ירוקה שעליה קבוצת נשים קוטפות תה. ציור של פגיון בעל ידית מעצם. ציור של בקתה בצל דקל קוקוס עבות, ברקע מתנפח הר געש, שותק ומאיים. בוה החמיא לסאלח והודה לפאיין על עבודתו החשובה. הוא לחץ את ידו של סאלח, כמו מעלה אותו בדרגה מילד לגבר בוגר. אחר כך לחץ גם את ידו של פאיין ויצא עם אדימנגלה מהחדר. ליד הדלת הגישה משרתת שלישית לבוה את מעילו. הוא נעל את מגפיו, הם היו נקיים. הוא השאיר בכניסה את נעלי הבד הרכות ונפרד ממארחו. אבוא לבקר אותך שוב, אמר לאדימנגלה, לפני שאמשיך הלאה להאג.

מביתו של אדימנגלה הלך ז'אן בוה לסדנה שבה עבד יאנס ביק. הוא מצא אותו רכון על מכתבתו בין שאר השרטטים הקולוניאליים, והורה לו לשרטט עבורו רישומים של מעיל פרווה. כמו זה שלובשים בבית, אמר לו. תרשימים לחייט. יאנס ביק אמר שהוא עובד על התוכניות של בתי המלאכה החדשים לעיבוד קני הסוכר, ובוה הורה לו לעשות הפסקה. אני זקוק לתרשים של המעיל למחר, הוא אמר. משם המשיך בוה למגוריו. הוא התקלח והחליף בגדים והלך לפגוש את יוהאן דה יונג, קצין הולנדי שהכיר משירותו הצבאי. הם

הלכו יחד לרחוב הראשי, התיישבו בווארנוג ושתו טואק לבן וסמיך. הם דיברו על הבית ועל השירות הצבאי, כמו שעושים חיילים. כשהיו שיכורים ניסה דה יונג לשכנע את בוה ללכת אתו לזונות, אבל בוה ויתר והלך לישון.

למחרת הלך בוה לשוק הבדים וקנה שלוש פרוות של כלב בר. בצהריים עבר שוב בסדנאות השרטטים. הוא לקח מביק את תרשימי המעיל והלך עם השרטוטים ועם פרוות הדול הסומטרי אל בודי דרואמאן, חייט שעליו המליץ לו דה יונג. בוה ודרואמאן דיברו ג'וואנית. החייט אמר לבוה שלא יוכל לסיים עבודה כזו ביממה, אבל בוה הניח מולו חבילה של שטרות. מחר, בוה אמר לדרואמאן, תקבל עוד אחת. למחרת בצהריים, ביום השלישי והאחרון לביקורו בסמרנג, חזר בוה אל בית המלאכה של דרואמאן. הוא לקח מהחייט המותש את מעיל הפרווה ונתן לו את שארית השכר. עם מעיל הפרווה הצרור הלך בוה לאדימנגלה. המשרתת שהכניסה אותו שלושה ימים קודם הכניסה אותו גם הפעם. לאחר שלקחה ממנו את בגדו העליון חלץ בוה את מגפיו מכוסי הבוץ, והיא הניחה מולו את נעלי הברד הלבנות והלכה לקרוא לאדון. אדימנגלה הגיע, לחץ את ידו של ז'אן בוה ושניהם נכנסו אל חדר האורחים. בוה הניח מול הבופאטי את החבילה שהביא וביקש ממנו לפתוח אותה. אדימנגלה לא ראה מעיל פרווה מעולם. לאיש בג'אוה לא היה צורך במעיל שכזה, לא בעונה הרטובה ולא בעונה היבשה, אפילו לא ברמת הדיינג וגם לא על הגדה או הפפנדיאן. אני רוצה, אמר בוה לאדימנגלה, שסאלח יבוא להולנד להמשיך ללמוד אצלנו. הוא עדיין צעיר, אבל כשיגיע הזמן, יממן לו הכתר נסיעה ומלגת לימודים ומורה. אדימנגלה עטה על עצמו פני מופתע, כאילו היה זה הרעיון המקורי והמבריק של ז'אן בוה ולא תוכנית שהוא עצמו הגה ורקח ורק הניח לבוה לבטאה בקול רם. הוא גם ידע, אדימנגלה, כמה רצה סאלח לנסוע להולנד כדי להמשיך ללמוד אצל מורים כמו ביק ופאיין. קר אצלנו בהולנד, בוה אמר לאדימנגלה. כשהילד יגדל, תן לו את המעיל הזה. תגיד לו שאני מחכה. ארבע שנים אחרי שהגיע ז'אן בוה למרכז ג'אוה כדי לנסות ולהרגיש עד כמה המצב בקולוניה עדין או נפיץ, פרץ המרד. המנהל הקולוניאלי בג'אוה החל בסלילת דרך חדשה שעברה בחלקה שבה היו קבורים הוריו של הנסיך דיפונגורו. דיפונגורו אסף סביבו חיילים שמאסו בשלטון הזרים והטיל מצור על העיר יוגיאקרטה. לא היה קשה לנסיך לגייס סביבו לוחמים, האליטה המקומית מאסה בפולשים ההולנדים הנוגסים בכוחם והונם, והאיכרים מאסו בעוני המעמיק ובשוד האדמות המזוין. בראשית הלחימה הצליחו כוחותיו של דיפונגורו לא רק להטיל את המצור על יוגיאקרטה אלא להשיג שליטה על מרכז ג'אוה כולו. אלא שכל זה לקח זמן ואפשר לכוחות ההולנדים להתארגן מחדש. הם העבירו עוד חיילים לאי וגייסו בעלי ברית מקומיים. לאחר שהצליחו לנער את המצור מעל יוגיאקרטה התפתחה מלחמת ג'אוה למלחמת גרילה כוללת בין הצבא הקולוניאלי של הולנד לבין המורדים.

האי שעזב ראדן סאלח לא היה מקום של או בטוח. תשכחו מדימויים של סוכנויות תיירות, פינה-קולדה וחופי חול לבן ודקלים. כשהסתיימה המלחמה, שנה אחרי שעזב סאלח כדי להמשיך בהולנד את לימודי הציוור, הגיע זמן ספירת המתים. מאתיים אלף ג'וואנים נהרגו במלחמה הזאת. מהצד ההולנדי נהרגו שמונת אלפים חיילים אירופים ועוד שבעת אלפים שכירי חרב מקומיים. האי היה הרוס וחרב. העוני העמיק.

ראדן סאלח שמע על מעצרו של הנסיך דיפונגורו ועל סיומה של המלחמה במהלך ארוחת ערב בהאג. ז'אן בוה הזמין אותו לסעוד עם וילהלמינה אשתו ועם חברים. גם כריסטינה תהיה שם, אמר לו בוה, וגם קואמה באפור. מעט אחרי שהגישו את הבשר נכנס לחדר האורחים משרת ולחש משהו על אוזנו של ז'אן בוה. הוא יצא אחרי המשרת מהחדר, בעוד השיחה סביב השולחן נמשכת. ראדן סאלח טעם את הבשר שהונח אל צלחתו. את כל העולם הם הופכים בשביל התבלינים שלנו, סאלח חשב, ובסוף הכול, בכל זאת, כל כך תפל.

הוא חיך לעצמו והביט סביבו, מחפש מישהו שאִתו יוכל לחלוק את הבדיחה. לידו ישבה כריסטינה אלטנה, אבל להגיד לה כזה דבר בהולנדית ליד השולחן הרי אי אפשר. האדם היחיד שם שהיה לא הולנדי היה קואמה באפור, אבל בינו לבין קואמה הפרידו שלושה אורחים, וכך או כך ההולנדית הייתה השפה המשותפת היחידה שלהם. הצייר הג'וואני תפס את עיניו של הסטודנט להנדסת המכרות האשנטי ואז הביט בתבשיל והעווה את פניו במין שילוב של אי הבנה וויתור. קואמה פרץ בצחוק בלתי נשלט, מעט רוטב חום ניתז מצד פיו אל המפה הלבנה. קואמה הרים יד אל פיו, כאילו הוא משתעל, לא צוחק, ואז הוא נשנק. לימינו של קואמה החל אז פרנק פרקרק, סגן מפקד הצי המלכותי ההולנדי, להכות בידו הפתוחה על גבו של מהנדס המכרות מחוף הזהב. סאלח הביט במחזה ולא הצליח לעצור בעצמו, הוא פרץ בצחוק החורק שלו, וצחקו הצחק את קואמה הנשנק אף יותר. האורחים של ז'אן בוה הסתכלו במבוכה סביבם, אף אחד מהם לא הבין מה קורה פרט לכריסטינה, היא ראתה את חילופי המבטים בין קואמה לסאלח וצחקה עם שניהם. סאלח והיא הסתכלו זה אל זה כחולקים סוד בעוד סגן מפקד הצי הקולוניאלי של הולנד ממשיך להכות בגבו של מהנדס המכרות האשנטי. מה הוא רוצה להוציא מתוכו, לחשה כריסטינה באוזן של סאלח, עבדים? זהב? קפה?

ואז חזר בוה ונעמד ליד השולחן לצדה של וילהלמינה אשתו. הוא נעמד בדומטיות, בתנוחה המבשרת בשורה. הכול הרצינו כמו בפקודה. בוה מילא את כוסו ביין לבן והורה לשאר אורחיו לעשות כמותו. הוא הרים את הכוס. המורדים בג'אוה הובסו, הכריזו. דיפונגורו נכנע. ברגעים אלה ממש מעבירים את הליצן ההווה הזה למאסר ולגלות. המלחמה נגמרה, חברים. הוא הרים את כוסו. לחיים, אמר ז'אן בוה, והישיר את עיניו אל עיני ראדן סאלח, מתרה בו לבל יעז לסרב להרים את כוסו.

אבל כל זה היה עוד עתיד בראשית מסעו הימי, כשעמד סאלח על סיפונה של הריימונד, בידו עפרון הפחם ובלוק הציור מאדימנגלה. וכל זה היה עוד בגדר עתיד במשך חודשי המסע בספינה, עם דה לינגה ולימודי הג'וואנית, עם המלחים ההולנדים ושאוונם, עם תנועת הגלים המתמדת ועם ריח הפלפל השחור, המוסקט, הדגים המיובשים והזיעה. וכל זה היה עוד בגדר עתיד כשעברו מאה שלושים ושמונת הימים על הריימונד, כשהתיישב ראדן סאלח על דרגשו בסוף המסע הימי, התעטף במעיל פרוות כלב הבר שהכין לו ז'אן בוה, משך מתחתיו את התיק ועלה אל הסיפון העליון, להביט באנטוורפן קרבה.